

DE DUITSE DEMOCRATISCHE REPUBLIEK

Economische uitgangspunten na 1945 en hedendaagse toetredingsproblemen met de Bondsrepubliek Duitsland*

Rainer Fremdling

De economische situatie in de nieuwe Deelstaten

'Absturz Ost - Das Ende der Blümenträume', met deze kop op de titelpagina opende het Duitse weekblad *Der Spiegel* in juni 1996 een inventarisatie van de economische ontwikkeling van het oostelijke deel van de Bondsrepubliek Duitsland (BRD). Het gaat hier om het gebied van de vroegere Duitse Democratische Republiek (DDR), dat op 3 oktober 1990 tot de Bondsrepubliek Duitsland volgens artikel 23 van de grondwet is toegetreden.¹ Economisch belangrijker was de 'schepping van een monetaire, economische- en sociale unie' tussen de beide Duitse staten op 1 juli 1990. Had Bondskanselier Kohl² nog in datzelfde jaar binnen enkele jaren 'bloeiende velden' in de nieuwe oostelijke deelstaten beloofd - die bovendien te verwezenlijken zouden zijn zonder extra belastingdruk voor de West-Duitsers - leert een nuchtere balans van de huidige situatie dat 'nicht alle Knabenmorgenblümenträume reifen' (Goethe, *Prometheus*).

In het begin van de jaren negentig groeide het bruto nationaal produkt in het oosten van Duitsland inderdaad jaarlijks ongeveer met acht procent. Daarmee scheen het Oosten uit het dal, dat kort na de eenwording ontstaan was, te zijn opgeklommen tot een van de meest dynamische groeiregio's van de wereld. Niettemin blijkt vandaag de dag dat massieve overheidsimpulsen de

* Vertaling uit het Duits door Martin Zeef. De auteur dankt Elvira Groenewoud voor haar hulp.

1 'Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands -Einigungsvertrag-', in: *Die Verträge zur Einheit Deutschlands* (München 1990) 43-71.

2 Of Kohl ook werkelijk in zijn uitspraak (letterlijk: "*Blühende Landschaften*") geloofde, of dat het hier ging om pure verkiezingsretoriek, laten wij in het midden. Terugblikkend betwijfelen ook de meeste voormalige tegenstanders van de eenwording niet meer dat er om politieke redenen geen alternatief voor de monetaire en economische unie geweest is. Men moet niet vergeten dat de oude Bondsrepubliek altijd aan het ongedeelde *Duitse staatsburgerschap* vastgehouden heeft. Iedere DDR-burger kon hierdoor via het binnengaan van een ambassade of via het betreden van het grondgebied van de Bondsrepubliek op de rechten van een burger der Bondsrepubliek aanspraak maken, met alle gevolgen van dien voor de sociale voorzieningen, zoals werkloosheidsuitkeringen, ouderdomsvoorzieningen etc. Door de open grenzen tussen de DDR en de BRD sinds de herfst van 1989 en de klaarblijkelijke verschillen op welstands- en inkomensniveau tussen de beide gebieden was zonder de eenwording een massa-emigratie vanuit de DDR - die tot politieke onstabiele situaties in beide staten had geleid - niet te vermijden geweest.

fundamentele problemen van toen slechts verborgen: Miljardentransfers³ van West naar Oost op kosten van de overheid voor de uitbreiding en vernieuwing van de infrastructuur, subsidies voor geruïneerde industriële bedrijven en belastingvoordelen om in gebouwen en ondernemingen te investeren, resulteerden in een schijnbare bloei van economische activiteit. In 1996 bleek dat de economie in het Oosten stagneert, dat het werkloosheidspercentage het record-niveau van vijftien procent voorbij streeft en dat het aantal faillissementen van 392 in 1991 zal stijgen naar 7500. 'De nieuwe deelstaten maken een derde van het oppervlak van Duitsland uit en omvatten bijna een vijfde van de bevolking, zij produceren echter slechts een tiende van het nationaal produkt (ondanks enorme transfers) en rond een vijftigste van de export; tegelijkertijd leeft daar rond een derde van de werklozen en van de zogenaamde *ABM-Beschäftigten*'.⁴

Bij de hechte tijdelijke koppeling tussen de aan het licht tredende economische wantoestand en de eenwording heeft men geprobeerd de misère met de overhaaste monetaire unie te verklaren. Op 1 juli 1990 werden de DDR-ondernemingen namelijk met een geweldige opwaardering opgezaaid, waarbij bijvoorbeeld machines uit Maagdenburg en schepen uit Rostock in één keer drie- tot viermaal zo duur werden. Geen wonder dat de afzet naar Oost-Europese landen, die nu met de harde D-Mark moesten betalen, instortte. Maar ook binnen Duitsland waren de DDR-ondernemingen nauwelijks in staat te concurreren. Daar kwam bij dat de inwoners van de DDR de voorkeur gaven aan goederen uit de BRD. Deze aanpassingsschok liet de DDR-economie al voor de politieke toetreding met de BRD collaboreren. De industriële goederenproductie daalde tot september 1990 in slechts drie maanden naar een krappe vijftig procent en daarna in de volgende twee jaar tot een derde van het uitgangsniveau van 1989.⁵ Kort na de monetaire en economische unie waren de partners in de CAO-onderhandelingen een snelle nivellering van de Oost- en de Westlonen overeengekomen. Bij de geringe arbeidsproductiviteit van de Oost-Duitse bedrijven stegen hierdoor de kosten onvermijdelijk en werden daardoor talrijke ondernemingen naar de ondergang gedreven.⁶

3 Tussen 1991 en 1993 ging het hier om geweldige bedragen, die 5,5 tot 7 procent van het BNP van de BRD uitmaakten. Het aandeel vandaag de dag zal weinig minder zijn. Margrit Grabas, 'Der wechselvolle Verlauf der wirtschaftlichen Entwicklung in der DDR - Zusammenspiel von akkumuliertem Innovationspotential und institutionellen Diffusionsblockaden', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2 (1995) 150.

4 Klaus von Dohnanyi, in: *Der Spiegel*, 9 september 1996 42. *ABM* betekent *Arbeits-Beschaffungs-Maßnahmen* (werkverschaffingsmaatregelen), die door het *Bundesanstalt für Arbeit* gefinancierd worden. In feite worden hierdoor werklozen slechts tijdelijk aan het werk gezet.

5 Grabas, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 150.

6 Economen hadden daarom ook zeer vroeg de risico's van de monetaire en economische unie benadrukt. Zie o.a.: Gerlinde Sinn en Hans-Werner Sinn, *Kaltstart, Volkswirtschaftliche Aspekte der deutschen Vereinigung* (Tübingen 1991); Horst Siebert, *Das Wagnis der Einheit, Eine wirtschaftspolitische Therapie* (Stuttgart 1992).

sinds de toetreding tot de BRD, of dat men misschien ook de schuld kan leggen bij de erfenis van het verleden. Hierbij komt direkt het specifieke economische beleid van de DDR naar voren. Maar eerst moet onderzocht worden op welke uitgangsvoorwaarden dit beleid na de oorlog is gebaseerd. In de nu volgende paragraaf worden daarom de uitgangspunten tussen Oost- en West-Duitsland direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog met elkaar vergeleken. Vervolgens wordt de herstellings- en demontagepolitiek geanalyseerd en op basis daarvan wordt de productiviteitskloof, die tussen de DDR en de BRD al snel na de stichting der beide Duitse staten (1949) aan het licht kwam, uiteengezet. Echter, het eigenlijke economische beleid van de DDR tussen 1950 en 1990 is niet het onderwerp van deze verhandeling. Naar dit beleid wordt uitsluitend verwezen voor zover het op de beschreven uitgangspunten reageerde.

Uitgangspunten na 1945

In het historiografisch debat over de uitgangspunten na 1945 wordt vaak, vooral door DDR-auteurs, benadrukt dat de aanhoudende economische achterstand van de DDR ten opzichte van de BRD terug te voeren zou zijn op de slechtere uitgangspositie van de DDR aan het einde van de Tweede Wereldoorlog.⁷ Hiermee worden in principe drie belangrijke punten bedoeld: 1. Een structurele misvorming van de Oost-Duitse industrie door de toenemende isolatie van de Sovjetrussische bezettingszone (SBZ en daarna van de DDR) van westelijk Duitsland en de gebieden ten oosten van de Oder en de Neiße die tot het ten onder gegane Duitse Rijk behoord hebben; 2. Een sterkere oorlogsafhankelijke vernietiging van het productiepotentieel; 3. Een grotere omvang van herstelbetalingen die vooral door de Sovjet-Unie werd geëist.

Vóór 1945 was de industrie in het gebied van de latere SBZ/DDR natuurlijk ingebed in de totale industrie van het Duitse Rijk en in verhouding daarop afgestemd. Met de politieke isolatie van het gebied ging ook de steeds sterkere beperking van de economische uitwisselingsbetrekkingen gepaard. Daarmee werd vooral het gebrek aan een basis van zware industrie een probleem, want het gebied beschikte noch over noemenswaardige steenkoolvoorraden, noch over een beduidende ijzer- en staalproductie. Aangezien de DDR-politici een autarkiepolitiek bedreven naar stalinistisch model, bleef dit gebrek daarna invloed uitoefenen. Dat betekent dat zij, ondanks de ongeschikte natuurlijke rijkdommen, voorrang gaven aan de opbouw van een binnenlandse zwaarindustriële basis. Afgeschermd van de westerse concurrentie werden op lange termijn capaciteiten opgebouwd die veel duurder produceerden dan de op de wereldmarkt gerichte westerse ondernemingen. Toen de Oost-Duitse zware industrie na 1990 niet meer afgeschermd was, had zij geen enkele overlevingskans.

7 Zie met name Albrecht Ritschl, 'Aufstieg und Niedergang der Wirtschaft der DDR: Ein Zahlenbild 1945-1989', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2 (1995) 11-46.

Sarcastisch geformuleerd had de DDR-regering in vredestijd eigenlijk, economisch gezien, de op de oorlog gerichte autarkiepolitiek van het Derde Rijk voortgezet. Ritschl gaat zelfs zo ver de economische uitgangspositie van de SBZ als zeer gunstig te beoordelen, omdat onder het bewind van Reichskanzler Adolf Hitler (1933-1945) om militair-strategische redenen een aantal belangrijke industrieën in het midden van Duitsland werd gevestigd. Wanneer de steenkool-verbruikende zware industrie buiten beschouwing wordt gelaten, dan zouden er uitstekende voorwaarden voor een op autarkie gerichte economie aanwezig zijn geweest.

Het verwoestte Hamburg in 1945.
Uit: *Informationen zur politischen Bildung* 224 (Bonn 1991) 1.

Hoe de structurele erfenis van de autarkische oorlogs- en vooroorlogse periode voor de economische mogelijkheden van de SBZ/DDR ook wordt ingeschat, in elk geval had weinig van dit potentieel kunnen worden omgezet indien belangrijke delen van de productiecapaciteit in de oorlog waren vernield. Deze verwoestingen werden vooral direct na de oorlog en aan het begin van de jaren vijftig in de publieke opinie veel te hoog ingeschat. Hier versluierden begrijpelijkerwijs de gebombardeerde steden de ruimere blik, zodat bijvoorbeeld de behouden gebleven infrastructuur onder het puin niet werd waargenomen. In de praktijk konden veel installaties zelfs in vernielde fabriekshallen en gebouwen relatief snel worden gerepareerd om zo de productie weer op gang te brengen. "Toenmalig onderzoek uitgevoerd door de *Deutsche Zentralverwaltung*

für Industrie en ook latere onderzoek van geselecteerde bedrijfstakken geven aan dat de kapitaalvoorraad van de SBZ-economie, ondanks het ongelooflijk bedrukkende beeld van de vernielingen, zich in 1945 in een verbazingwekkend goede staat bevond. Enkele weken na het einde van de oorlog waren de meeste grote ondernemingen in staat om hun werkzaamheden weer te hervatten".⁸

Vergelijkingen tussen de industriële capaciteiten aan het einde van de oorlog en de in 1944 nog relatief ongeschonden kapitaalvoorraad hebben als resultaat dat de door oorlogsschade geleden verliezen gemiddeld ten hoogste vijftien procent bedroegen. In enkele bedrijfstakken (auto-industrie, electro-industrie, werktuigmachinebouw en houtindustrie) waren de verliezen iets hoger. Volgens de berekeningen van het *Deutsche Institut für Wirtschaftsfor-*

8 Lothar Baar, Rainer Karlsch en Werner Matschke, *Kriegsfolgen und Kriegslasten Deutschlands - Zerstörungen, Demontagen und Reparationen. Studien zur Wirtschaftsgeschichte I*, (Berlijn 1993) 31. In deze 'Expertise erarbeitet im Auftrage der Enquete-Kommission des Deutschen Bundestages' worden alle desbetreffende onderzoeken gepresenteerd en kritisch beoordeeld.

schung (DIW) lag daarmee de oorlogsschade in de SBZ duidelijk onder die van de westelijke zones. Voor de landbouw zijn tot op heden geen concrete gegevens over de oorlogsverliezen beschikbaar. Baar en zijn medewerkers menen overigens dat de DIW-berekeningen voor de verkeerssector aan een correctie toe zijn: "De transportmiddelen waren in de oorlog een populair doelwit van de geallieerden en werden daardoor procentueel gezien enorm beschadigd. Bijna de helft van het rollende materieel ging in de oorlogs- of in de onmiddellijke naoorlogse periode verloren. Het gebrek aan transportmiddelen in de ruimste zin des woords hinderde de wederopbouw van de SBZ in het bijzonder".⁹

Ondanks de verschillen per bedrijfstak waren de oorlogsvernielingen op het grondgebied van de latere DDR in totaal dus zeker niet ernstiger dan in het westen van Duitsland. Volgens Baar *cum suis*¹⁰ was de schade in de latere westelijke zones zelfs iets groter en kunnen de oorlogsverwoestingen derhalve geenszins als startnadeel voor de SBZ worden opgevoerd. De transformatie van een oorlogsindustrie naar een industrie in vreedstijd was noch in het Westen noch in het Oosten onoverkomelijk. De wapenindustrie en haar leveranciers konden snel het later door de DDR-oppositie gebruikte motto '*Schwerter zu Pflugscharen*' waarmaken door in plaats van pantservoertuigen nu locomotieven of auto's te gaan produceren.

Zelfs de bevinding dat aan het einde van de oorlog de productiecapaciteit van de Duitse industrie in totaal moderner en omvangrijker was dan vóór de oorlog is intussen onomstreden, daar gedane investeringen tussen 1936 en 1944 ter voorbereiding van en tijdens de oorlog de productiecapaciteit op het gebied van zowel de latere DDR als de BRD met 40 procent verhoogd hebben.¹¹ De uitgangspunten voor de latere DDR waren in 1945 dus ook in dit opzicht zeker niet minder gunstig dan die in de zones die door de westerse geallieerden waren bezet.

De herstellings- en demontagepolitiek van de geallieerden

Na 1945 werden beide gebieden echter op zeer verschillende wijze getroffen door de gevolgen van de herstelbetalingsvorderingen in het algemeen en door de demontagepolitiek in het bijzonder. Terwijl in de westelijke zones, vooral sinds 1947, de op de Potsdammer Conferentie besloten maatregelen sterk werden afgezwakt, liepen vanuit de Sovjetrussische bezettingszone (SBZ) de

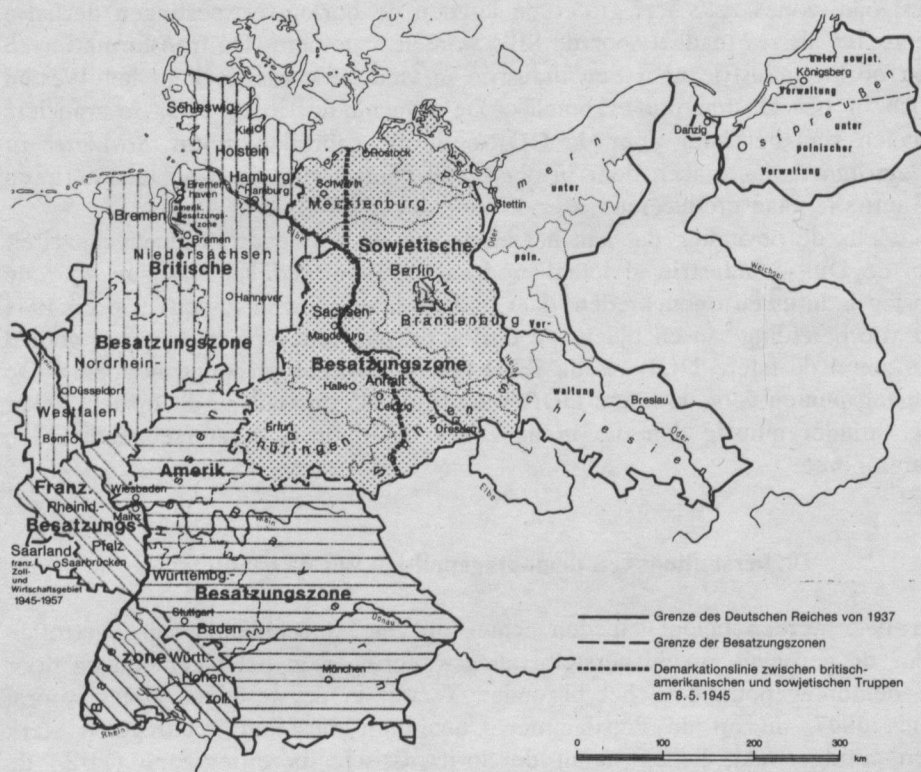
9 Baar e.a., *Kriegsfolgen und Kriegslasten* 31.

10 Ibidem, 32.

11 Manfred Melzer, *Anlagevermögen, Produktion und Beschäftigung der Industrie im Gebiet der DDR von 1936 bis 1978 sowie Schätzung des künftigen Angebotspotentials Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung Heft 59* (Berlijn 1980) 37. Voor het Westduitse gebied is nog steeds het onderzoek van Rolf Krengel uit 1958 maatgevend. Voor de verschillende benaderingen, zie Ritschl, 'Aufstieg und Niedergang', 19.

transfers van kapitaalgoederen (demonstraties) en van leveringen vanuit de lopende productie zonder tegenprestatie naar de Sovjet-Unie door.

Deze economische uitbuiting van de latere DDR begon al voor het einde van de oorlog, toen in de reeds veroverde gebieden werd geplunderd en systematisch buit werd vergaard.¹² Hierbij waren niet alleen Sovjetrussische, maar ook Britse en Amerikaanse speciale eenheden betrokken, die militair en industrieel belangrijke goederen in de door hun bezette regio's Mecklenburg, Thuringen, Anhalt, Pruisen (provincie Saksen) en Saksen in beslag namen. Bij de producent van optisch fijnmechanische instrumenten, de gerenommeerde *Zeiss*-fabrieken in het Thuringse Jena, maakten de Amerikanen blauwdrukken,

Het verbrokkelde Duitsland. Uit: *Informationen zur politischen Bildung* 224 (Bonn 1991) 3.

12 Zie hiervoor vooral Baar e.a., 33 e.v.

objectiefverzamelingen, tekeningen, specialistische machines en met name patenten van dit hoogtechnologische bedrijf buit. Op grote schaal werd ook het rollend spoorwegmaterieel van Oost naar West gebracht. Deze, door de overwinnaars, doelgerichte inbeslagneming ging gepaard met het eigenmachtig optreden van geallieerde soldaten, die de burgerbevolking plunderden. Zo'n onregelmatige *transfer* van goederen van de Duitse bevolking naar de geallieerde soldaten vond in de SBZ op een veel grotere schaal plaats dan in de westelijke zones. Ook de reguliere demontages op grond van geallieerde overeenkomsten, zoals bijvoorbeeld de besluiten genomen op de Conferentie van Potsdam in 1945 en de voorgaande afspraken, troffen, zoals al eerder vermeld, de SBZ veel sterker dan de westerse bezettingsgebieden. In verscheidene golven eigenden vertegenwoordigers van de Sovjetunie zich bedrijfsinstallaties toe. Doordat de demontages op het grondgebied van de SBZ, bewust of onbewust, niet in overeenstemming met de proporties van de gegroeide industriële structuur ondernomen werden, ontstonden er eenzijdige of disproportionele insnijdingen. De demontage van het spoorwegnet bijvoorbeeld (voor het grootste deel werd het tweede spoor van in totaal 6300 kilometer gedemonteerd) verminderde het vervoerspotentieel ingrijpender dan de inkrimping van het industriële productiepotentieel. Op het grondgebied van de SBZ daalde in 1946 de transportcapaciteit tot een vierde van die in 1936 en in 1950 bereikte zij iets meer dan de helft van haar vooroorlogse niveau. In de daaropvolgende periode had de transportsector tevens te lijden onder de verwaarlozing van de wederopbouw van het spoorwegnet, want "daarbij kwam in de latere periode de onderschatting van de produktieve funktie van de transportsector door de eenzijdig op de industriële groei georiënteerde planningsorganen".¹³ De transportbehoefte kon onder deze omstandigheden niet meer volledig worden bevredigd.

De benadeling door de demontages van de SBZ/DDR ten opzichte van het westen van Duitsland laat zich volgenderwijs samenvatten: "De demontages hebben circa dertig procent van de in 1944 in de latere SBZ bestaande industriële capaciteit vernietigd. Zij waren hierdoor veel ingrijpender dan de directe oorlogsvernielingen. Tot 1950 ging door demontages in de Westzones circa drie tot vijf procent van de capaciteit [...] verloren. Al deze gegevens verduidelijken dat door de onderling verschillende demontage-intensiteit grote onevenwichtigheden ontstonden tussen de SBZ en de westelijke zones".¹⁴

Naast de herstelbetalingen en de demontages eiste de Sovjetrussische bezettingsmacht ook een groot deel van de lopende productie van de SBZ op. Eerst werden hiermee de bezettingskosten, welke in de SBZ/DDR tussen 1945 en 1953 ongeveer 10 tot 23 procent van de belastinginkomsten bedroegen, betaald. Maar hier concluderen Baar *cum suis* dat deze bedragen vergelijkbaar zijn met

13 Ibidem, 31.

14 Ibidem, 50.

die waarop de westerse geallieerden in hun zones aanspraak maakten.¹⁵ Weliswaar deden zich belangrijke verschillen tussen de westerse geallieerden en de Sovjetrussische bezettingsmacht voor bij de vraag in hoeverre leveringen vanuit de lopende productie als herstelbetalingen aan de economieën van de overwinnende landen overgedragen moesten worden. Op de Conferentie van Jalta in februari 1945 werd deze vorm van herstelbetaling nog geaccepteerd. Nog in hetzelfde jaar echter, na de beëindiging van de oorlog, op het Cecilienhof te Potsdam, verwierpen de Britten en de Amerikanen deze mogelijkheid, daar de enorme afvoer vanuit de lopende productie een snelle vereffening van de demontageschade verhinderde. De Sovjetunie, die onder geweldige oorlogsvernielingen gebukt ging, liet zich hierdoor echter niet van deze directe betalingen afhouden. Een bijzonder succesvol instrument om de behoeften van de Sovjetunie aan te vullen met de lopende productie van de SBZ was de stichting - of beter: de ombuiging - van bestaande ondernemingen in naamloze vennootschappen van de Sovjetunie (SAG), waardoor bedrijven van de SBZ/-DDR zich in de Sovjetrussische planeconomie lieten incorporeren. Dezelfde strategie paste de Sovjetunie ook toe op de andere landen van Oost-Europa en in het bezette Neder-Oostenrijk. Van 1947 tot 1953 werden al deze bedrijven tegen betaling aan de SBZ/DDR teruggegeven. Wederom laat zich moeilijk becijferen welk voordeel de Sovjetunie hieruit behaalde of in hoeverre de SBZ/DDR-economie hieronder heeft geleden. Baar e.a. zien in deze directe herstelbetalingsleveranties weliswaar minder ingrijpende verliezen dan vroeger werd beweerd, maar toch beoordelen zij de gevolgen als bijzonder nadelig voor de DDR-economie.¹⁶ Ten eerste werden vooral investeringsgoederen onttrokken zodat de DDR pas in de tweede helft van de jaren vijftig een bij haar economisch potentieel passend investeringsniveau bereikte.¹⁷ Ten tweede werd er een structuurverandering met een industriële opbouw ingeleid die zich op de Sovjetunie en Oost-Europa oriënteerde. Zwaartepunten vormden de uraniumwinning, de scheepsbouw, de zware machine-industrie en de wagonbouw, en niet de innovatieve gebieden van de chemie-, de electro- en de lichte industrie, zoals de auto-industrie.¹⁸ Zonder twijfel werden hier al vóór de stichting van de DDR structuurveranderingen op de lange termijn ingeleid, die later de economische toetreding van de DDR tot de BRD aanzienlijk bemoeilijkten.

Een gebeuren met consequenties, welke bij de behandeling van de herstelbetalingen gemakkelijk over het hoofd wordt gezien, is de zogenaamde 'intellectuele herstelbetaling'.¹⁹ De Amerikanen waren de eersten die met de

15 Ibidem, 58.

16 Ibidem, 68.

17 Lothar Baar, Uwe Müller en Frank Zschaler, 'Strukturveränderungen und Wachstumsschwankungen, Investitionen und Budget in der DDR 1949 bis 1989', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2 (1995) 47-74.

18 Baar e.a., *Kriegsfolgen und Kriegslasten*, 68.

19 Ibidem, 85 e.v.

operaties *overcast* en *paperclip* van de inlichtingendienst Duitse wetenschappers, ingenieurs en technici naar de Verenigde Staten brachten. Alleen al uit het SBZ-gebied werden in de zomer van 1945 ongeveer 2000 van deze specialisten gehaald. De Sovjetunie recruteerde *human capital* in drie grote golven: tussen mei en september 1945 werden hoofdzakelijk specialisten op het gebied van kernonderzoek vanuit Duitsland naar de Sovjetunie gebracht. De grootste golf werd onder leiding van de Sovjetrussische inlichtingendienst onder de naam operatie *Ossawakim* op 21 en 22 oktober 1946 uitgevoerd. Een groot aantal specialisten uit de belangrijkste sectoren voor de oorlogsindustrie werd gedwongen mee te werken. In februari 1947 werden tenslotte tientallen scheikundigen van de voormalige *IG Farben* naar de Sovjetunie bevolen. Tussen 1945 en 1959 werkten mogelijk ongeveer drieduizend Duitse specialisten in de Sovjetunie. Zij waren waarschijnlijk van het grootste belang bij de opbouw van het nucleaire wapenarsenaal en bij raketonderzoek. Had de SBZ/DDR als gevolg van de aftocht van goed geschoolde specialisten mogelijk al meer te lijden gehad dan de westelijke bezettingszones, zo werd ook nog in de daarop volgende periode uitsluitend de DDR door een continue massale emigratie van hooggekwalificeerde arbeidskrachten naar de BRD getroffen. Deze zwaarwegende benadeling van de economische ontwikkeling van de DDR werd pas gestopt door de bouw van de Berlijnse muur op 13 augustus 1961 en de daarbij behorende ondoordringbare grensversperringen tussen de DDR en de BRD.

Als men ter afsluiting de te begroten schade door oorlog en bezetting met elkaar vergelijkt, dan levert de materiële schade geen grote verschillen tussen de Sovjetrussische en de Westerse geallieerde bezettingsgebieden op. Door demonstages leed de SBZ echter wel een veel ingrijpender industrieel capaciteitsverlies: terwijl hier dertig procent gedemonteerd werd, was dit in het westen slechts drie procent. Gemeten aan het bruto nationaal produkt (BNP) werd tussen 1945 en 1953 in de SBZ/DDR 24 procent aan de lopende produktie onttrokken, terwijl een dergelijk verlies in het westen amper boven de zeven procent kwam.²⁰ Bovendien kon West-Duitsland tegelijkertijd van enorme kapitaaltransfers zoals de Marshall-hulp profiteren, terwijl voor de SBZ/DDR niets van dien aard beschikbaar was.

Een tussenbalans op basis van de tot dusver gemaakte vergelijkingen lijkt het vooroordeel te bevestigen, dat de economische uitgangspositie van de DDR daadwerkelijk beduidend slechter was dan die van de BRD toen in 1949 beide bezette gebieden tot (schijnbaar) soevereine staten werden omgevormd. Toch is bij de vergelijking tot zover een belangrijke factor buiten beschouwing gebleven, namelijk de vluchtelingenstromen waardoor beide gebieden zeer verschillend getroffen werden. "Want door de ongelijke verdeling van de vluchtelingenstromen werd het westen met een bevolkingstoename belast welke tegen de voordelen van het beter behouden productie-apparaat opwoog - en men mag daaraan toevoegen dat het juist de noodzaak tot verzorging van deze gegroeide

20 Ibidem, 128 e.v.; zie ook Ritschl, 'Aufstieg und Niedergang', 19 e.v.

bevolking is geweest, die in de bezettingszones van Engeland en de VS snel tot een herziening van de economische doelen uit de afspraken van Potsdam heeft geleid. [...] De uitrusting met productief kapitaal (per hoofd van de bevolking), waarop het bij de bepaling van het potentiële BNP per hoofd van de bevolking als indicator voor welstand of armoede aankomt, was in ieder geval in de DDR niet slechter dan in het westen".²¹ De argumentatie van Ritschl is niet onverenigbaar met de balans die Baar e.a. opmaken, welke de traditionele these van de beduidend minder gunstige uitgangspunten van de DDR toch al aanzienlijk gerelativeerd heeft. Ritschl gaat in zijn kwantitatieve bewijsvoering echter nog een stapje verder en berekent dat de SBZ/DDR ondanks hogere herstelbetalingen geen slechtere kapitaalvoorraad per *werknemer* had dan het westen. Waaraan is dan de productiviteitskloof die er ten tijde van de stichting van de staat was wel te wijten? Is zij überhaupt te verklaren wanneer men de traditionele hypothese van de beduidend minder gunstige uitgangspositie van de DDR verwerpt?

De produktiviteitskloof en een afsluitende evaluatie

Ten eerste moest worden gemeten hoe breed de kloof tussen de arbeidsproductiviteit van de DDR en de BRD eigenlijk was. Ritschl heeft verschillende schattingen benut en daaruit de industriële productie per hoofd van de DDR-bevolking in het jaar 1950 met drie verschillende cijfers in relatie tot de BRD berekend (de BRD is gelijkgesteld op 100).²² Uitgaande van de officiële statistieken van de DDR lag haar waarde op 87 procent van het BRD-niveau. Naar aanleiding van deze vergelijkingswaarde zou de productiviteitskloof van de DDR in 1950 ten opzichte van West-Duitsland niet groter geworden moeten zijn dan zij reeds voor de oorlog, in 1936, was geweest. Een voorzichtige schatting van Stolper uit 1960, die Ritschl als pessimistisch inschat, komt tot 61 procent voor de DDR. Ritschl neemt de resultaten van Barthel, die in zijn in 1979 in de DDR verschenen studie een niveau van 68,4 procent impliceert, als plausibel over. Van Ark, verbonden aan het *Groningen Growth and Development Centre*, komt echter tot een totaal andere schatting.²³ Gebaseerd op een vergelijkende schatting voor 1987 extrapoleert Van Ark zijn waarden tot het niveau van 1950 en komt daarmee op het lage niveau van ongeveer 40 procent voor de DDR in vergelijking met de BRD. Voor zijn afwijkende schatting voert Van Ark een aantal redenen aan. Zonder hier in te gaan op de gecompliceerde

21 Ritschl, 'Aufstieg und Niedergang', 21 e.v.

22 Ibidem, 24; de Engelstalige versie van zijn artikel is voorzien van de titel 'An Exercise in Futility: East German Economic Growth and Decline, 1945-89', in: Nicholas Crafts and Gianni Toniolo ed., *Economic Growth in Europe since 1945* (Cambridge 1996) 498-540.

23 Bart van Ark, 'The Manufacturing Sector in East Germany: A Reassessment of Comparative Productivity Performance, 1950-1988', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2 (1995) 75-100.

details zijn twee punten naar voren te halen. Ten eerste neemt Van Ark de toegevoegde waarde als maatstaf voor de productie en niet, zoals andere studies, de bruto productie, inclusief toelieferingen van andere bedrijven. Bij het gebruik van de bruto productie wordt de DDR-prestatie overschat indien haar productie aandelen worden gebruikt als gewichten bij de indexcijfers. Van Ark geeft toe dat zijn terugberekening het DDR-niveau van 1950 onvermijdelijk onderschat, omdat hij de uiteindelijk overdreven groeicijfers van de DDR benut. Daarmee stelt hij echter de niveau-verschillen tussen de DDR en de BRD te hoog. Ritschl voegt daaraan toe dat in de schatting van Van Ark te grote verschillen zijn ontstaan, waarschijnlijk ook omdat de terugberekening de kwaliteitsverschillen niet adequaat weergeeft. Het staat echter vast dat het productiviteitsniveau van de DDR voor het jaar 1950 systematisch onderschat werd.²⁴

Zo kan de economische wetenschap nog geen betrouwbare, op empirisch kwantitatief onderzoek gebaseerde gegevens over de productiviteitskloof tussen de DDR en de BRD aan het begin van hun bestaan verstrekken. Een drietal zaken kunnen echter wel worden vastgesteld. Ten eerste had de DDR rond 1950 reeds een beduidende productiviteitsachterstand ten opzichte van de BRD. Ten tweede kan deze kloof niet volledig door de economisch-structurele erfenis van de oorlog en de vooroorlogse periode verklaard worden. Ten derde mag men de kloof niet primair op basis van verschillen in oorlogsschade, demontage- en herstelbetalingen verklaren. Samengevat kan het productiviteitsverschil tussen de DDR en de BRD ten tijde van de economische en monetaire unie in het jaar 1990 blijkbaar niet hoofdzakelijk uit de minder gunstige uitgangshouding van de SBZ/DDR afgeleid worden. Zo was het tenslotte het economische beleid van het dictatoriale DDR-regime dat de DDR-economie ruïneerde.²⁵ Het bouwde structuren op die, nadat de DDR was toegetreden tot de Bondsrepubliek Duitsland en haar economie overgeleverd werd aan de westerse concurrentie, niet konden overleven. "Wie [...] de huidige situatie van Oost-Duitsland ziet als gevolg van de hereniging en niet van de deling, weet niet waarover hij praat".²⁶

24 Ritschl, 'Aufstieg und Niedergang', 25.

25 De Tsjechische Republiek laat zich misschien als een *counterfactual* alternatief gebruiken om deze these te ondersteunen, want de Tsjechische Republiek was op industrieel gebied met de DDR vergelijkbaar. Weliswaar had zij niet te lijden onder zware herstelbetalingen en demontages zoals de SBZ/DDR, toch gaapte ook hier aan het einde van het communistische regime - vergelijkbaar met de DDR - een productiviteitskloof ten opzichte van het Westen. Zie Baar e.a., *Kriegsfolgen und Kriegslasten*, 106; Bart van Ark, 'Convergence and Divergence in the European Periphery: Productivity in Eastern and Southern Europe in Retrospect', in: Bart van Ark en Nicholas Crafts ed., *Quantitative Aspects of Post-War European Economic Growth* (Cambridge 1996) 271-326.

26 Dohnanyi, *Der Spiegel*, 45.

Wie holen wir ihn da herunter?